

— — —

Jiří Rulf
Večerní škola

Eseje z let 1986–2006

Pistorius & Olšanská
Příbram 2007

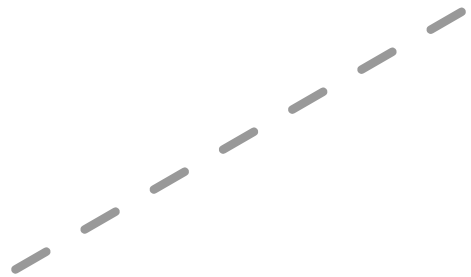
Památce Karla Hausenblase a Jaroslava Tafela

Tato kniha byla vydána s laskavým přispěním
Nadace Český literární fond

Text © Jiří Rulf (dědicové), 2007

Layout © Lubomír Šedivý, 2007

ISBN 978-80-87053-12-6

Donne by zasloužil oběsit za to, že nedodržíje metrum.
(Jonsonovy rozhovory s Williamem Drummondem
z Hawthordenu)

O B Y Č E J N Á S M R T

„Revoluce, války, katastrofy – co znamená ta pěna ve srovnání se základní hrůzou existence? Říkáte, že tu dosud nic takového nebylo? Zapomínáte, že se v nejbližší nemocnici odehrávají nemenší krutosti. Říkáte, že hynou milióny lidí? Zapomínáte, že milióny lidí hynou pořád, bez oddechu, od začátku světa. Tamta hrůza vás děsí a překvapuje, protože vaše představivost spí a vy zapomínáte, že se pekla dotýkáte na každém kroku.“ (Witold Gombrowicz, *Deník*)

Když Gombrowicz tento výrok čtenářům přestřel, nemohla se jeho slova minout účinkem. Psal se rok 1953: svět ještě s odporem absorboval zprávy z nacistických koncentračních táborů, gulag byl ještě jeho každodenností. A do toho přijde

spisovatel, který od světových traumat „odhlédne“, je zároveň nadčasový i konkrétní: Peklo je přece na každém kroku. Je v každém z nás.

Ta úvaha musela šokovat. Je ještě šokující dnes? Existuje i horní práh bolesti. Po jeho překročení už necítíte ani sebe-rafinovanější mučení. To se týká i bolesti duševní. Po mnoha místech bolesti a neštěstí současného světa bloudí desítky fotoreportérů. Jejich snem je ulovit fotografii matky, která vlastníma rukama pohřbívá syna. Pláč nad otevřenou rakví, který dřív publiku stačil, už nikoho nedojímá. Budu-li se denně dívat v televizi na apatické, umírající rwandské děti, stanu se také apatickým. Lidé se už nedokážou v hloubi srdce pozastavit nad tím, že hynou milióny lidí. V tomto směru obávám se Gombrowiczova argumentace zastarala. Smrt si už nedokážeme uvědomit ani prostřednictvím hrůz revolucí, válek a katastrof.

A jak je to s vnímáním „obyčejné“ smrti, té smrti, která čeká každého z nás, ale není proto o nic méně hrůzná, ba je – ve své neodvolatelnosti – hrůznější? V televizním zpravodajství běžel před časem šot zobrazující řetězovou srážku na dálnici: obsahoval také pohled na dva lidi, tak jak je na sedadle jejich auta smrt zastihla. Šot vzbudil velice záporný ohlas. Smrt na

dálnici je dnes už pro nás „obyčejná“ smrt, může potkat každého. Proto je kolem ní třeba obcházet po špičkách.

Připomínka „obyčejné“ smrti tedy šokuje. Stojíme tváří v tvář společenskému tabu a za ním zase stojí nechuť podívat se pravdě smrti do tváře. Pokud ovšem otupělost k smrti v případech válek, revolucí a katastrof přivolává prokazatelně smrt další, pak se vnučuje otázka, zda také naše nechuť k té druhé, „obyčejné“ smrti neprovokuje její postup. Jde o okolnosti, za kterých odcházíme na onen svět, aniž bychom možná někdy museli.

Během litomyšlské schůzky sedmi prezidentů se zranil jeden řidič, který únavou za volantem usnul. Věc se dostala na veřejnost kvůli upozornění českého prezidenta, za něž byl vypeskován, a trestnímu oznámení, které na přijímacího lékaře v Nemocnici Na Homolce podala hradní policie. Od té doby noviny přetřásaly základní otázku: Trvalo přijetí pacienta do nemocnice dvě hodiny, jak tvrdí policie, nebo, jak tvrdí lékař, třicet minut? Byl pacient přijat jen díky tomu, že patří do okolí prezidenta? Pak se našťěstí debata posunula o kousek dál – k nedostatku lůžek intenzivní péče v Praze. Je příznačné, že když pacient později zemřel, noviny to zaznamenaly s velkým zpožděním. Už během předchozí debaty se totiž

nikdo nezeptal: Jak tomu mládenci při příjmu do nemocnice asi bylo?

Doufám, že nijak. Doufám, že byl v bezvědomí. Že nebyl u toho, jak se někdo handruje o ventilátory. Mám totiž také své zkušenosti. V poslední době bohužel i se smrtí v nemocnici.

Ještě naši pradědečkové a prababičky většinou umírali ve své vlastní posteli. Aby se mohli důstojně rozloučit s potomstvem, podestlali jim vysoko pod hlavu. A když už bylo jasné, že se hlava brzy zmate, přišel kněz s posledním pomazáním. Bylo v moci na smrt nemocného také tuto poslední službu odmítnout – tak byla zachována svoboda jeho volby, i když cesta v každém případě směřovala mimo naše území. Étienne de la Boétie, přítel Michela de Montaigne, je dnes v naší paměti zachován především díky svému loučení se světem. Na smrtelné posteli mu Michel říká: „Pro tebe bude smrt věčným štěstím, ale já ztratím přítele, velkého a moudrého.“ „Jak to nesou?“ ptá se umírající na své blízké. „Celkem statečně – vzhledem k vážnosti situace,“ odpovídá Michel de Montaigne.

Je pravda, jak říká Gombrowicz, že se v každé nemocnici odehrávají nemenší krutosti než ty, které provázejí smrt člověka ve válce? Myslím si, že je to pravda, ač mým úmyslem není

obviňovat nemocniční personál z nedostatku profesní péče, které se tak stupidně říká „povinná“. Od té doby, co byly zavedeny porodnice, začalo jistě přežívat víc dětí. Od té chvíle, co ve valné míře umíráme v nemocnicích, mnozí z nás díky lékařům dočasně odehnali smrt.

Gombrowicz, když mluvil o hrůze, měl samozřejmě na mysli především neodvolatelnost smrti. Troufám si ale tvrdit, že smrt, která nás navzdory lékařské péči stejně potká, nemůže už mít jinou podobu než podobu smrti instrumentalizované. A že právě vědomí tohoto druhu smrti nás nejen zbavuje uvědomění si vlastního osudu, ale také – často předčasně – zabíjí. Což samozřejmě souvisí.

Když jsem vloni vezl naposled do nemocnice tatínka, všiml jsem si v jeho výrazu zvláštní dychtivosti, s jakou sledoval život za oknem taxíku. Loučil se, protože nevěřil ve svůj návrat. Maminka se půl roku na to v ambulanci jiné nemocnice rozhlížela s hrozným strachem. Kdo by se nebál smrti? Ale oni se báli také nemocnice. Troufám si tvrdit, že měli proč.

Pro tatínka, který během příjmu upadl do kómatu, se skutečně našlo místo na lůžku oddělení intenzivní péče až za dvě hodiny. Maminka, která měla být přijata do nemocnice na základě předchozí dohody, ale jejíž stav se mezitím rapidně

zhoršil, čekala na přijetí ještě déle. Oba leželi na nesmírně nepohodlných pojízdných lehátkách. Pod hlavu jsme jim podkládali své svetry a kabáty, abychom jim trochu ulehčili. Žádný z členů nemocničního personálu pro ně v té době nenašel povzbudivou větu. Maminka umřela pár hodin potom, co jsme ji dostali do prázdného (!) nemocničního pokoje.

Nechci nikoho žalovat. Nechci se s nikým handrkovat o minuty. Oba mí rodiče byli nemocní nevléčitelně – jistě se jim nakonec dostalo všech potřebných přístrojů a medikamentů. Děsí mne ale fakt, že člověk, který sám sebe buduje po celý život jako nezaměnitelnou individualitu, stává se na konci své cesty jen manipulovatelným objektem. Děsí mě zvěcnění smrti. Přerušování dialogu.

Problém netkví v nedostatku peněz ani v lidsky nedostatečném osazenstvu nemocnic. Problém je v tom, jak společnost chápe nemocnici jako instituci. Kasárna, vězení, domovy mládeže a důchodců, léčebny psychicky nemocných a nemocnice mají nepochybně mnoho společného. Společnost v nich z různých důvodů izoluje jedince. Odkládá je tam. Tato izolace, ať jakkoliv motivovaná, vyžaduje si drastické podřízení jedince Řádu.

Řád, který v těchto institucích panuje, má ovšem schopnost

vytěsnit více či méně původní účel, pro nějž instituce vznikla, a stát se účelem sám o sobě. Všichni mužové, kteří prošli vojenskou službou, si pamatují svůj šok z prvního vojenského stříhání nebo z nesmyslně dlouhých vojenských pořadových cvičení či organizovaných společných návštěv sprch. Primo Levi ve své knize *Potopení a záchránění* hovoří o pocitu Entwürdigung, ztracené důstojnosti, který se v koncentračních táborech zmocňoval hlavně intelektuálů.

Podobný pocit se mne zmocňoval i při pobytech v nemocnici. Ne snad, že by zde často absurdní Řád zcela zastínil účel, ale způsobil jeho posunutí: z nemocnic, jež by měly být humanitárními zařízeními, a v centru jejich zájmu by proto měl stát jedinec, staly se továrny na anonymní slepá střeva, zlomené končetiny a také – na anonymní smrt.

Už sama nemoc přináší člověku pocit degradace – jen nutnost říci si o mísu je pro mnohé lidi zpočátku nepřekonatelným problémem, neustálá nahota, která člověka obklopuje, přispívá k jeho lidské dezintegraci. Nemocniční režim k těmto pocitům ovšem jen přidává. Když pomínu všechny běžné nesmysly, které každý Řád plodí, pak hlavní spočívá v naprostém nedostatku lidských kontaktů i na té nejprimitivnější úrovni: člověk často ani nemá právo vědět, co mu je, natož

aby mu někdo řekl, co se s ním bude dít. To není jen záležitost jednotlivých pracovníků nemocnic, ale systému, na který si více nebo méně zvykli.

Hodně lékařů vám řekne, že blížící se pacientův konec nerozezná ani tak z výsledků vyšetření, jako ze změněného výrazu jeho tváře. Ten znamená vyhasnutí vůle k životu. Zachování této vůle nelze naordinovat, ale lze k němu přispívat. Z každého koncentračního tábora je známa sorta lidí oddaných smrti. Následkem soustavného stresu pramenícího z fyzického a duševního útlaku ztratili už na životě zájem. Obávám se, že také v našich dnešních nemocnicích dožívají muslimané tohoto typu.

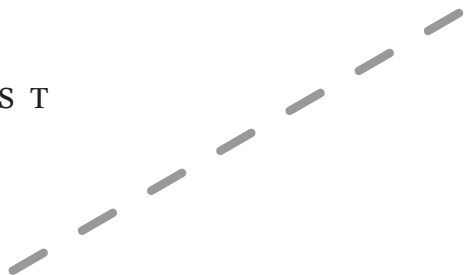
Je řešení tohoto problému vůbec v dnešních lidských silách? Nevyřeší ho ani privatizace, ani lepší financování. Je výrazem skrytě postupující dehumanizace a přímo fašizace světa, který si plete svobodu s darwinismem. Na jednom místě *Deníků* Gombrowicz říká o umělcích: „A tak když já na nich chci, aby byli lidmi, kteří malují – oni chtějí být jen malíři.“ Zdá se, že v tom to vězí nejen u malířů, ale u nás u všech.

Když jsem nedávno na chodbě před sálem čekal na operaci, ozvaly se nad mým lehátkem dva hlasy. Starší, mužský pravil: „Chceš si to taky zkusit?“ Mladší, ženský hlesl: „Ráda.“ Aniž

mi lékaři cokoliv řekli, obrátili mě na lehátku a pokoušeli se dát mi injekci do míchy. Když se jim to po několikátém pokusu podařilo, stálo už moje vědomí v levém horním rohu chodby a pozorovalo dva anděly smrti sklánějící se nad mým tělem. Obávám se, že neviděli, jak se jim má duše směla.

(1994)

NOVÁ VÁŽNOST

Možná si po přečtení řeknete, že to, o čem píšu, je dávno jasné. Kéž by to tak bylo. Ale hrůza, která mne jímá z toho, že všechno je jasné, a přesto se nic neděje, mne nutí, abych snad jasné věci znovu opakoval nahlas. Jinou možnost nemám. Za záminku vezmu si nedávná slova kritikova, který nad básnic-kou sbírkou poznamenal, že se při jejím čtení možná „objeví i vzpomínka na spor o smysl života, jenž už dávno není vlastní doménou uměleckého díla“.

Dnešek už se nezabývá tím, co bylo dřív: zda slepice, nebo vejce. Vědomí, že obojí bylo pravděpodobně zároveň, napřed rozkolísalo systémy dělající si čáku na univerzální vysvětlení a nakonec je úplně znemožnilo. Jestliže ovšem člověku bylo

a zatím ještě je dáno tázání po konečné odpovědi, řešení jeho osudu, nezbyvá mu, než aby se obrátil k sobě samému – v pluralitě, jež rozežrala svět, je to jeho jediná, do velké míry nezpochybnitelná jistota. Navzdory obrovské sumě vědění, které lidstvo nashromáždilo, ocitá se tedy člověk po tisíciletích opět sám proti nočnímu nebi a je ve stejné situaci jako jeho prehistorický předek, v němž se poprvé zformulovala otázka: Proč právě já a takto? Zatímco ale on odešel hledat odpověď mimo sebe, jeho potomek je nucen se vrátit.

Byla to ovšem tato otázka, jež způsobila na Zemi lidskou revoluci. Z její rychlosti se nám čím dál víc točí hlava. Pro snazší pochopení obrovské rozlohy lineárního času na zeměkouli omezili vědci její historii na pouhý den: lidé se během tohoto „dne zeměkoule“ objevili v dějinách až pět minut před půlnocí, přitom existence naší euroatlantické kultury je sotva delší než mžiknutí oka. Představa, že si v této neuvěřitelně krátké době člověk Zemi opravdu podmanil, měla by být nesporně zdrojem jeho pýchy: a ať jakkoliv se dnes kajícně bijeme v prsa a omlouváme se Zemi za to, co jsme jí svým panstvím způsobili, je to tak trochu farizejské, neboť žádný filosof se doposud neodvážil vyzvat nás k hromadné sebevraždě. Tato neuvěřitelná „vůle k moci“, v lidstvu objevená a burco-

vaná Nietzsche, byla ovšem provázena a provokována trvalou neurózou exponenciálně vzrůstající s blížícím se vědomím, že „konečné řešení“ smyslu existence lidstva je mimo lineární čas. Ono vědomí se dostavilo a souběžně nastal rozpad kolektivního vědomí cíle.

Jistě, pokračuje v tomto směru ještě zmatené hledání. Zdá se ale jasné, že je způsobeno spíš setrvačností ve vědomí lidského rodu než impulsy skutečně novými a dostatečně silnými. Nové ty impulsy totiž nejsou rozhodně: vždyť je lidstvo hledá ve své minulosti asi tak jako profesor filosofie zapomenutý deštník a tabatěrku v loni zbořeném kavárně. Měly-li by pak být tyto impulsy dostatečně silné, pak Pánbůh s námi a zlé pryč, neboť jsou na rozdíl od velkých duchovních konceptů minulosti formulovány na úrovni kuchyňských receptů.

Nechceme-li tedy svěřit svůj osud do rukou náboženských sekt, v Evropě zdá se nepochopitelných východních náboženství, nemůžeme-li se ani uchýlit od lůna křesťanských církví, jejichž historie je natolik „lidská“, až se člověk musí ptát: proč právě tady?, jsme-li nadobro vyléčeni z víry v totalitární ismy a považujeme-li hledání obeplutých ostrovů lidského vědění, jakými mohou být učení tajných společností, za sice fascinující, ale přece jen intelektuální hru, pak nám zbude málo.

Tím málem – jak už řečeno – jsme my sami. Což je ovšem mnoho. Je ovšem málo jen litovat, že dnešní hédonismus, je muž jako poslušná služka trhu podlehla nejen tzv. masová kultura, ale i umění „vysoké“ stejně jako filosofie sestoupivší do médií, se usilovně snaží odlákat jako kachna lovce od hnízda člověka od poznání základního bodu, připomenutého filosofy existence. Tím bodem je právě člověk jako bytost, jíž jde o její bytí, a proto si k němu obstarává vztah. Odvádění pozornosti od tohoto základního bodu hrozí ovšem smrtelným nebezpečím. Odvracení člověka od pokusů o odpověď na jeho otázku podlamuje samotný zdroj jeho energie, který tkví právě ve schopnosti ptát se. Tak se před námi stále smutněji rýsuje realita „pozdní doby“, v níž člověk nejenže nepřenáší už svou otázku na kolektiv, ale vzdává se svého práva na ni sám za sebe. Jestliže tedy hledání kolektivního vědomí smyslu je dnes už buzeno jen určitou setrvačností, pak ona setrvačnost hrozí svým rozšířením do jednotlivých lidských myslí. Dojde-li k němu v masovém měřítku i u intelektuálních elit, pak se ovšem celé tázání smrskne na otázku zdánlivě jinou, na otázku, kterou jsme si zatím zvykli klást také v jen zdánlivě jiné konstelaci: Jak dlouho ještě bude nad Atlantidou zapadat a vycházet slunce?

Přitom, jak se zdá, nebyla v dějinách nikdy vhodnější situace k tomu, aby se člověk odrazil od svého základního, nebo chcete-li nulového bodu než právě v druhé polovině 20. století. Po zkušenostech s největším ponížením individua, jaké znamenaly dvě světové války a dva vševládné totalitní režimy, zdál se být na místě obrat právě k němu. Osvětím se svými haldami zubních protéz a brýlí, z nichž každé znamenaly totální popření práva na jedinečnost lidského života, se mohla stát katarzí, která by tento obrat vyvolala. Jestliže bylo vyřčeno, že po Osvětích nedají se už psát verše, neznamenalo to nic jiného, než že se mohou psát právě jen verše tohoto obratu, verše, v nichž bude znovu píd' po pídi napřimována lidská důstojnost.

Nedá se říci, že by svým způsobem tento obrat v západních demokraciích nenastal. Ostražitost demokracií vzrostla, tzv. lidská práva jedince stala se nejen proklamovaným, ale v mezích možností demokratických systémů důsledně prohlubovaným základem společnosti. Jenže tento obrat (který měl ovšem spíš podobu doslovného přijetí dávných principů) odehrál se pouze v rovině institucionální, a nikoliv existenciální, i když intelektuálové a umělci pocítovali v letech po válce potřebu nové vážnosti, s níž měl být promyšlen lidský osud. Přestože na konci života i Martin Heidegger rezignovaně rozhodil ru-

kama, ještě v šedesátých letech se zdálo, že osvobození individua ke svému vlastnímu údělu může být na dosah ruky. Jestliže však na jedné straně vedla vzpoura mladých proti rituálům a tabu společnosti skutečně k osvobození individua z řady konvencí, a tak bylo dosaženo jistého předpokladu, na straně druhé vedl tento předpoklad k zcela jiným než očekávaným výsledkům. „Nesnesitelná lehkost bytí“ jako důsledek náhle zavládnuvší vnějškové svobody stala se pro lidi cestou k novému otroctví: žádnými morálními a citovými zábranami nekontrolovanému konzumu, k nijak neskrývanému, ba proklamovanému sobectví. A to jen zdánlivě paradoxně udělalo z člověka pasivního diváka vlastního osudu.

Zamyslíme-li se nad tím, jakou úlohu v tomto procesu sehrály v posledním dvacetiletí kultura a umění, pak – na rozdíl od předchozí etapy – musíme dojít k přesvědčení, že to byla role přímo hanebná. Postupující pasivitě vycházely se vším všudy vstříc, až se staly pouhými přívěsky zábavního průmyslu. Chceme-li to dotvrdit, uchylme se alespoň k jednomu příkladu: kdyby se dnes vášnivý filmový divák, který zemřel na počátku sedmdesátých let, znovu probudil, připadala by mu na první pohled řeč videoklipů srozumitelná, protože si za svého života zvykl na značně složitě symbolické filmové vyjád-

ření. Jistě by nám nebylo příjemné kochat se tím, jak se snaží v té přemíře disparátních a většinou skvěle natočených obrazů najít nějaký klíč k porozumění. Ten byl totiž zvyklý hledat a v řadě případů také nacházet. Kdybychom ho tohoto hledání ušetřili a rovnou mu řekli, že žádný klíč neexistuje, asi by nepochopil, že je možné takovou změt nesouvislosti natočit čistě proto, aby se na obrazovce něco neobvyklého dělo.

Toto „předvádění se“ stalo se symptomatické pro celé současné umění, a jestliže za znechucením Karla Kosíka nad morálním stavem společnosti musíme cítit nepříjemný pach nostalgické touhy po společenské utopii, pak nesmíme nezačnamenat jeho zajímavý postřeh, který vyvodil jako důsledek onoho „předvádění se“ kultury – je jím posun zájmu publika ze sféry tvůrce do sféry interpreta. „Schauspieler“ jako hlavní protagonista dnešní kultury znamená posun ze skrytého ke zjevnému, z hloubky do mělčin nemyšlení. A v tom spočívá skutečná tragédie naší, připuštěme si, velmi pozdní doby.

Jak vypadá člověk odchovaný touto kulturou? Je to především člověk, jemuž je neustále vštěpováno, že má být zdravý. A to nejen ve smyslu fyzickém. A to jedině kvůli sobě samému. Tomuto člověku, kterému jako jedinému druhu na této planetě bylo dáno vědomí vlastní smrti jako zdroj neustálého

traumatu, ale i z něj pramenící síly, je dnes vnucována za pomoci kapslí vitaminů a fitnesscenter „nesmrtelnost“. (I když se toho výrazu neužívá, protože příliš odkazuje právě na znepokojivý a neoddiskutovatelný fakt smrti.) Smrt vykázaná ze svého přirozeného místa v životním koloběhu vrací se ovšem do lidských myslí zadními vrátky – vrací se ve tvářích hollywoodských herců pomazaných kečupem. Výsledkem je všeobecné znečítlivění vůči smrti a z něho plynoucí záměna skutečnosti za obraz: odstřelovačem zabitý civilista v Sarajevu dostává v televizním zpravodajství roli oběti z amerického thrilleru.

Byli jsme před několika lety svědky rozporuplné reakce na petici českých intelektuálů proti šíření násilí v masových médiích – argumenty odpůrců této petice byly vedeny především z hlediska obrany práv jednotlivce na svobodnou volbu. Zdá se opravdu, že petice nebyla zaměřena správným směrem. Za adekvátnější situaci bych považoval petici stavějící se proti všeobecnému a nezdolnému veselí, s nímž je s násilím a smrtí v masových médiích nakládáno. Tato veselost a lehkovážnost, nemající v médiích alternativu, je totiž právě tím, čím argumentovali odpůrci petice – klasickou indoktrinací, útokem na lidská práva jednotlivce. Další a další ulehčování života je

cílem, který dnešní svět člověku jednostranně nutí: od pilulek proti stresu přes kursy sexuální gymnastiky až po příručky pokud možno bezbolestného sebeprosazení. Fakt, že pojmy jako touha, úzkost, starost, stud, strach, samota, bolest jsou degradovány vykázáním na stránky psychiatrických příruček a s těmi nejkonstitutivnějšími prvky lidské povahy se dokonce zachází jako s abnormalitou, je burcující.

Už Søren Kierkegaard přece v minulém století vyjevil, že úzkost, která „přepadá člověka, když sám sebe objeví uprostřed existence, obklopen přírodní mocí vně sebe sama a v sobě samém“ (P. P. Rohde), ho vede nejen k pochopení děsivosti vlastního pobytu na této Zemi, ale také k tušení vyšších souvislostí a k otvírání dalších výhledů. Jestliže chcete namítnout, že koneckonců je tato úzkost člověku vrozená, a není tudíž nutné mít obavy o lidskou tvořivost, která má svůj základ v ní, pak vám odpovím starým známým tvrzením o tom, že člověk není dán jen svým genetickým vkladem, ale také prostředím, jímž je vychováván a v němž se pohybuje. Chápe-li toto prostředí život jako nikdy nekončící festivity, pak je člověk se svou otázkou nejen odsouván na stále vzdálenější periferii, ale i jeho hlas je stále méně slyšen. Na velkých náměstích světa se pak před megafony bavičů a šašků tísni stále větší počet lidí,

kteří si neuvědomují, že se z jejich životů ztrácí základní potřeba – potřeba samoty, občas trýznivé a tížící, ale zároveň povzbuzující a oplodňující. Jestliže mnozí na těchto náměstech přesto pociťují vnitřní osamělost, pak to ovšem není dáno samotou, ale tím, že její místo zaujalo desinfikované a naondulované prázdno.

„Ó jak by si jednou rádi odpočinuli, sami od sebe odpočinuli, lidé, kteří znamenají osudy, kteří tím, že nesou sebe, nesou osudy, celý ten druh hrdinských nosičů,“ napsal Nietzsche a nechtěl si připustit, že by takový odpočinek byl možný. Uplynulo jediné století a zdá se, že se člověk právě teď chystá k takovému nebezpečnému odpočinku. V jeho bytostném zájmu nelze připustit, aby se vzdal svých „hvězdných hodin“, aby pominuly dějiny velkých výkonů lidského ducha. Jestliže jsou tu umění a kultura pro člověka (a pro co jiného by tady byly?), pak je v první řadě na nich, aby se zbavily své slouhovské role a šaškovských rolniček a vnesly do života novou vážnost, znamení odpovědnosti. Zdá se ovšem, že o onu novou vážnost bude muset umění usilovat napřed ve vztahu k sobě samému. Navrhuji zkusmo několik výroků, o něž by se mohlo jeho porouchané sebevědomí opírat: 1. Umění je součást života, nestojí nad ním, ale ani pod ním. 2. Umění je způsob,

jakým si člověk uvědomuje cesty z minulosti do budoucnosti.

3. Umění je nikdy nekončící pokus o sebevysvětlení člověka.

4. Umění otevírá tajemství a potvrzuje jeho existenci. 5. Život

bez tajemství je nesmyslný.

(1996)